

DAN SE JE NAGIBAL

FRANCE BEVK

Zimski dan se je nagibal proti večeru. Kazalec je šel že na peto uro. Glavna ulica je šumela. Kočije, avtomobili, kolesarji. Gospe in gospodične na promenadi. Izložbe: neutešene želje v očeh. Gospodje s paličicami, s kavalirskim smehom na obrazu. Kmalu se bodo usuli iz delavnic delavci in delavke, se pomešali med gospodo. Isti pogledi, iste kretnje, isti smeh. Kje je razlika med ljudmi? Svetloba nad mestom se je že spreminjala v višnjevo. Šotor velikega cirkusa, pod katerim gore luči. Godba igra. Klovni, pol gole plesalke. Sami igralci, nobenega gledavca razen zvezd. Komedijska življenja se nadaljuje.

Sredi ulice je brnel zvonec. Enakomerno, živce ubijajoče. Skrit je bil nekje pod pisanim plakatom. Na plakatu slika poljuba. Sladostrastje, sentimentalnost. Svet, ki mu pravimo Hollywood.

Plakat je vsiljivo segal na ulico. Mogoče ga je bilo videti z dveh strani. Ljudje so hodili mimo njega ko vojaki mimo poveljnika. Vsakdo je obrnil obraz vanj. Kakor da hoče odkriti: odkod prihaja brnenje zvonca? Okrog plakata pritrjene žarnice. V podobi kače. Kača v raju. Bila je pisana, pred njeno glavo rdeče jabolko. Luči so se vžigale in znova ugašale. Zaporedno, da se je zdelo: kača beži okoli plakata in se hoče vloviti za rep. Požreti samo sebe. Nad plakatom svetle črke. Velike, vse ožarjene. »Kino Edison«.

Zvonec je vabil, ljudje so se pretakali mimo. Kazalec je šel že na peto uro. Vhod v kino je vodil skozi glavna vrata poslopja čez peščeno dvorišče. V ozadju poslikano pročelje. Ob straneh dve pol goli ženski. Secesija. Lepota vojaških razglednic.

Ljudje so hodili mimo, mimo, le nekateri so se ustavili, gledali slike. Mladi ljudje. Po večini deklice. Tudi matere z otroki. Blondinka s pristrizženimi lasmi: »Ah! Strašno lepo igra! Vsa sem zaljubljena vanj...« In gleda obraz z ozkimi brčicami. Najraje bi ga pred vsemi poljubila. Tako smo nekdanj oboževali pesnike.

Med ljudmi sta bila tudi gospod in gospa. Gospa je starejša, mnogo starejša. Starka. Sivi lasje, zguban obraz. Moten pogled. Tako gledajo bolniki ali do smrti užaljeni ljudje. V pogledu sta se parila bridkost in srd. Lepo oblečena, a borno. Graščine, ki ne morejo več skrivati svojega uboštva, vzbujaajo posebno sočutje. Prav tako plemenite, dobre gospe, ki so nekdanj dobro živele. Posebno, če nosijo bridkost in srd v očeh... Držala se je v dve gubi, njen obraz je bil blede. Ustnice so se ji premikale, kakor da je žejna. Težko je stala na nogah. Rahlo se je dotikala gospoda, majhnega človeka v ponošeni obleki, kakor da se hoče nasloniti nanj. Ta je imel droben zgrban obraz, izpod klobuka so mu padali dolgi, napol sivi lasje. Čez ušesa, skoraj na ramena. Velika črna ovratnica mu je zakrivala pol telovnika. Spomin na preteklost. Človek, ki ni bil še star, a se je zgodaj postaral. Fant, ki je imel nekoč obe nogi enako dolgi in roki zdravi. Zdaj mu je bila leva noga nekoliko krajša. Desnica mu

je gledala bleda, drobnejša kot levica iz rokava. Ni bila mrtva, še se je pregibala. Če bi jo človek natanko pogledal, bi se mu zdelo, da trepetna duša v nji. Imela je turoben, sočutja vreden izraz kot njegov obraz.

Starka je bila Klara Majer. Gospod: Irenej Majer, njen sin. Po vnanjosti si nista bila podobna. A menda ni bilo na svetu dveh ljudi, ki bi si bila po duši tako enako slična, kot sta si bila v tistem trenutku mati in sin.

Ogledovala sta si slike in plakate. Ne samo z očmi, z vso svojo dušo. Trikrat sta šla mimo kina, vsakokrat sta se vrnila. Gospod je črkoval na belem pasu, ki je bil nalepljen preko plakata: »Glasni, govoreči in pojoči film.« Namrdnil je usta. Če kdaj usta izražajo našo notranjost, so tista usta izražala največji odpor. Srd in žalost tudi v njegovih očeh.

»Neumen naslov,« je rekla mati skoraj tiho, kakor da se boji prisluškovanja ali zamere.

»Filmi imajo navadno neumne naslove,« je rekel sin. »Pa saj to ni glavno. Ali vstopiva?«

»Zakaj bi ne vstopila? Saj zato sva prišla. Ne?«

Še sta stala na mestu. Pogledala sta na cesto. Mimo so hodili ljudje. Od nekod je zazvenel vesel smeh. Zvonec nad vrati je brnel.

»Ti boš kupil listke. Nato bova počakala. Smuknila bova v dvorano, ko bo največ ljudi...«

»Kako zoprni objem!« je pokazal Irenej na neko sliko.

»Če naju bodo videli in te bo kdo vprašal, če sem bolna, reci, da nisem... Slišiš? Pojdiva!«

Po teh besedah ji je bilo pognalo kri v obraz, dasi to ni omililo njene blede. Borila se je z nezavestjo. Oslonila se je na steno.

»Ali vam je slabo? Oslonite se name!«

»Ne, ni treba.« In starka se je vzravнала. »Saj lahko hodim...«

Irenej je stopil po škripajočem pesku. Čakalnica je bila podobna dvorani. Na vseh stenah pisani, kričeči lepaki. Napisi, prizori, ki so vzbujali radovednost in grozo... Irenej jih je ošinil s pogledom. Pri vratih ni bilo še nikogar. Ob ograji iz medi je stala skupina otrok. Nekaj starejših gospa. Kopica hihitajočih se gospodičen. V rokah so mečkali modre vstopnice, čakali na vstop. Irenej je pogledal na uro. Še pet minut. Blagajničarka je kazala samo v svoje drobne, bele roke. Srebrne zapestnice, prstani.

»Dve vstopnici za prvi razred.«

Skoraj mu je bil zastal glas v grlu. Kakor da je storil greh. Sam nad seboj. Pogledal je na tablo s cenami. Iskal je denar. V nervoznosti ga ni mogel najti. Preštel ga je bil že doma in ga vtaknil v poseben žep. Bilo mu je vroče. Slednjič... v naprsnem žepu telovnika, pod košato ovratnico. Drobiž je zažvenketal na steklovinu. Dva modra listka sta bila v hipu vlažna v njegovih tresočih se rokah.

Pri vratih je že stal sluga v livreji. Rumena obleka z zlatimi obšivi. Tisočkrat ga je bil videl, še nikoli se mu ni zdel tako zoprni kot tistega večera. Vstopnice je trgal kot v sanjah in metal odtrgane polovice v rjavo skrinjico.

Gospa Klara je stala že tik Ireneja. Odkod se je bila nenadoma vzela? Zdelo se je, da ga hoče zgrabiti za jopič, da ne pade. Irenej je molil listke slugi, a je gledal v svoje prste. Oblazinjena vrata dvorane so se odpirala kot v temno brezno, iz katerega je vela toplota. Sluga je bil zgrabil lističe in se dotaknil njegovih prstov. Irenej ga ni pogledal, a je čutil, da ga oni požira z očmi. Mrzel pot ga je oblil po telesu. Tako neumno: česa se človek včasih boji!

Irenej se je ozrl po materi. Bila je bolj bleda kot poprej. Z roko se je krčevito držala svetle ograje. Ne da bi pogledal koga v obraz, jo je Irenej spustil pred seboj v dvorano.

Dvorana je bila temna. Pod stropom je gorelo le dvoje medlih luči. Iz mraka se je belilo platno. Črne vrste gladko poliranih stolov so se zdele ko čepeče pošasti.

Starka in njen sin sta tipala ob mrzli steni. Stresalo ju je, kakor da jima je ta hlad prihajal do mozga. Ustavila sta se v zadnji vrsti pod balkonom. Sredi stene se je dvigal štirioglati prizidek, prostor za operaterja, tvoreč dva kota. Gospa Klara se je stisnila v desni kot. Oddahnila se je.

»Ali te je videl?«

»Ne vem,« je rekel Irenej in položil noge na prednji sedež, a roke na kolena. Sključil se je in se napravil majhnega, da ga je bilo komaj videti.

»Kolmanu sem bila prisegla, da ne prestopim več tega praga.«

»Pa bi bila šla v drug kino!«

»Ne, ne,« se je starka tesno zavijala v suknjo. Četudi je bilo v dvorani toplo, jo je stresal mraz. »Te dvorane sem vajena. Osem in dvajset let sem predsedela v nji. Pomisli: osem in dvajset...«

»A jaz deset,« je rekel sin mračno.

Molk. Po dvorani nenavadna tihota. Šepetanje, kakor da so v cerkvi. Cvrkutanje stolic. Ljudje so bili daleč od nji. Da bi vsaj ne prižgali luči!

Irenej se je sklonil še nižje. Želja, da bi mu izginila glava in vse telo. Samo duh da bi gledal in poslušal. Da, bilo mu je žal, da je prišel. Ne bi maral gledati ne poslušati. Materi ni mogel odreči želje. Ona je ženska. In ženske so čudovite. Kar jih najbolj boli, najrajši odgrinjajo pred svojimi očmi. Berejo pisma, ki jim potem raztrgajo srce... Ne, nji ni mogel odreči. Smrt je pela v njenih prsih. Kot bi nekdo igral na primitivne gosli. Irenej je posluhnil. Da, kot bi nekdo igral strašno melodijo na najprimitivnejše gosli.

To ga je bolelo. Zaprl je oči, kot bi hotel s tem prevariti sluh. Nato je pogledal v platno. Oko se je bilo že privadilo mraku. Pod odrom je stala nizka, črno polirana omara. Ali nekaj podobnega. Zavzemala je vso širino. Na tistem mestu je nekdanj stal orkester. Ob sedmi uri, ko je bila dvorana polna ljudi. Glava pri glavi. Ob tisti uri sta igrala samo on in mati. Mati je igrala na klavir. Ko je včasih stal poleg nje in spremljal na goslih njeno neumorno godbo, je gledal ko zamaknjen v njene suhe, žilnate, po tipkah hiteče roke. Venomer po tipkah, venomer po tipkah, kot da hočejo nečemu uteči. Čemu? Kam? Morda ven iz tistega prostora, iz zatohlega mraka. Na solnce. Za vedno. V drevored, v katerem je nekdanj stala njena hiša. V vrtu dišečega cvetja.

»Glej, tu notri smo živeli, ko smo bili še srečni.«

Sreča? Kaj je sreča? In zdaj misli, da je bila srečna še pred meseci in ne pred tridesetimi leti. Če bi matere ne bilo, bi verjel, da ni druge sreče razen tiste, ki jo je on užival. Če mati to trdi, že mora biti resnica.

Njegov spomin na detinstvo je bil medel. Okajeno steklo, skozi katero je videl le nejasne podobe. Tako nam ostanejo prizori iz sanj. Oče: širok in močan veseljak. Ujčkal ga je na kolenih in se mu smejal. Po rokah sta se plazila na debeli preprogi in se igrala s psom... Vse to je izginilo čez noč. Oče se ni več igral z njim. Z materjo sta se na dolgo in razburljivo pogovarjala. Nekoč se je oče razburil. Odpel je srajco in se udaril po širokih prsih: »Ne, jaz ničesar nisem zakrivil, čas me je pogazil in zdrobil...« Mati je jokala. Prišli so in jim vse odpeljali. Preselili so se bili. Oče je shujšal, postal je skoraj moder v obraz. Nato je umrl. Mati je vpila: »Ne dam ga!« Črni možje so ga kljub temu odnesli.

Irenej takrat ni razumel materinih besed: »Glej, ničesar več nimamo.« Spal je in jedel, hodil v šolo, tudi obleko je imel. Mati je bila rešila tudi klavir. Vsak večer je igrala. Tako strašno žalostne pesmi, da se je pes stisnil v kot in cvilil. Kmalu nato je poginil. Mati pa je naznanila Ireneju: »Danes boš tudi ti brez kosila.« Tudi on? Šla je na ulico. Zvečer se je prismehljala domov. Prišli so možje in odpeljali klavir. Irenej je vprašal: »Kako boš zdaj igrala?« A ona: »Igrala bom drugje.«

Vsak dan proti večeru se je oblekla v črno obleko in odšla na cesto. Tiste ure so bile za Ireneja strašno puste in enolične. Učil se je, njegove misli so uhajale drugam. Gledal je na uro. Ali se je ustavila? Mislil je na mater. Zdaj igra. V temi. Ne samo žalostne, ampak tudi vesele pesmi. Luč pada na note, na njene roke, a ona je ko duh... Včasih jo je v mislih pričakal, da se je vrnila. Poljubila ga je. »Čemu nisi šel v posteljo?« Polnoč. Če je spal, ga je poljubila na čelo. V polspanju je čutil njen poljub, nasmeh mu je ožaril lica, a ni odprl oči. Slišal je materin vzdih.

Ob nedeljah jo je prosil, da bi šel z njo. Sprva ga ni jemala s seboj. »To ni zate.« Slednjič ga je uslišala. Stari Kolman, lastnik dvorane, mu je bil odkazal prostor v prvi vrsti. V materini bližini. Gledal je na platno, oči so ga ščemele, odpiral se mu je nov svet. Ni razumel, kaj bi moglo biti zanj prepovedanega v tem. Objemi, poljubi, vse, kar je pripravljalo ljudi v smeh in v jok, se mu je zdelo neumno. Za en sam beg Indijanca po preriji bi bil dal vse.

Gledal je rajši mater. Sedela je v mračni luči, katere svetloba ji je padala na suhe roke. Njen duh je bil odsoten. Le prsti so plavali po tipkah. Zdaj zdaj je za hip pogledala na platno. Za četrtingo note. Nato je spremenila igro. Iz vesele pesmi se je rodila žalostna. Iz žalostne vesela. A tako, da ni bilo vrzeli med njima. Kakor da sta smeh in jok, žalost in radost istega večnega izvora. Včasih je napol zaprla oči. Igrala je brez not. Tista njena igra je bila najlepša. Tedaj je bil v resnici njen duh, ki je igral. V takih hipih se je zdela mati Ireneju skrivnostna, ne več njegova mati, ampak bitje iz drugega sveta. Vzbujala mu je strah, celo grozo, obenem radost in ponos.

Pričel je doznovati, da je med materino igro in med dogodki na platnu

neka tajna, globoka zveza. Neka čudovita vez celo med njo in med občinstvom. Kakor da jih je mati začarala, da niso mogli dihati in so zaživelj neko novo življenje... Bistva skrivnosti ni mogel razumeti. S sedmimi pečati zapečateni knjiga.

Zgrabila ga je bila neumljiva strast in spoštovanje do godbe. Prosil je bil mater, da bi smel igrati na klavir. Mati ga je začudena pogledala. Sedela je pred njim, držala trepetajoče roke v naročju. Šele pozneje je razumel: zanjo glasba ni bila samo strast, bila je hlapčevstvo, trdo delo. Vendar mu ni mogla odreči velike prošnje: »Gosli se boš učil.«

Prvi dnevi so bili težki. »Pol glasu više! Pol glasu...« Učitelj je cepetal z nogama, si trgjal redke lase z glave. Če bi se Irenej ne bil sramoval pred materjo, bi bil pobegnil... Zaigral je prvo pesem. Bolj s srcem nego z goslimi. Prepevala mu je duša, trepetala mu je zadnja žilica v telesu. Končal je, si obrisal solzo. Gosli je objel z obema rokama.

Prihodnje nedelje sta bila šla z materjo pred določeno uro v kino. Nobe-nega človeka. Tema. Irenej je položil note na klavir, mati je zaigrala. Spremljal jo je... Končala sta in sta se spogledala. Solze na trepalnicah. Objela sta se. »Mati, odslej bom igral s teboj...« Mati se je trepetajoča dvignila: »Dokler bom jaz živa, nikoli. Iz tebe mora postati kaj drugega...«

Ta »nikoli« se ni zgodil. Življenje je bilo močnejše kot materina volja... Končal je šole, nastopil službo. »Mati, še dve, tri leta, nato boste zadnjikrat zaigrali ljudem...« V tretjem letu se je začela vojna. Irenej je šel na bojišče. Njegove gosli so počivale v omari. Materi je pisal rdečkaste dopisnice. A ona je igrala na klavir. S svojo dušo je spremljala parade generalov, veselo življenje princev. Irenej se je oglasil iz bolnišnice. Mati je med solzami spremljala sladko komedijo, veselo idilo med ranjenci in belimi sestrami nekega lazareta. »Mati, ena noga mi je krajša, roka pokvarjena in poleg tega... ne vem, če bom še za službo...« Toda mati se ni utegnila zgruditi. Z veličastnim maršem je spremljala čete, ki so korakale v nove boje.

»Uboga tvoja roka!« je rekla mati po vojni, božala sinove prste in jih rosila s solzami. Irenej je vzel gosli in poizkusil zaigrati. Desnica je lahko vodila lok. Ena noga je bila krajša, vprav leva. Kako čudovito modro je vse urejeno na tem svetu! Tako je nevedé kdaj stal ob materi poleg klavirja in vodil lok, ki je trepetaje plesal po strunah. Bilo mu je tuje, čudno, njegova duša je bila drugje. Mati ga je začudena pogledala. Ni mu rekla besede.

Tedaj se je bil Irenej zamislil. Spomin na dni, ko je občutil neko zvezo med materino igro, med dogodki na platnu in občinstvom. Ali ni plakal, ko je igral svojo prvo pesem? Ali ni bil objel gosli. Gledal je na platno, skušal ujeti skrivnost, ki mu je bila nekdanj neumljiva.

Nekoč je tekel film deset minut brez spremljevanja godbe. Slike, slike. Vse mrtvo, brez življenja. Stroj brez duše, trepetanje svetlobe, mrzlični šum: tik, tik, tik... Ljudje so začudeni gledali, se nemirno premikali. Ireneja je obšlo spoznanje. Gole slike, vnanja oblika brez življenja. Rosumovi univerzalni roboti. Brez duše, brez duše. Dušo je moral vdahnuti on s svojimi goslimi.

izžarevati svojo lastno dušo, jo posojati večer za večerom tem brezpomembnim lutkam. Ljubezenski prizor je bil bedast, če mu nista vdahnila življenja on in mati. Smrt uboge, zapuščene deklince je bila smešna, če ni v nekem nesoglasju, ki vlada med življenjem in smrtjo, zavpil klavir, če niso zaplakale njegove gosli, kot bi vpile iz zlomljenega, trpinčenega srca umirajoče, prevarane mladosti. Duša, ki je izhajala iz strun, ni bila duša mrtve tvarine, ampak nekaj živega, porajajočega se iz njegove notranjosti, prelivajočega se v srca občinstva, ki je trepetalo, se smejalo, jokalo ko otroci.

To je bila skrivnost, ki se je Ireneju nenadoma do dna razodela. Tedaj ni več pomislil, da služi z godbo kruh, ampak da oživlja mrtvo snov, izžareva svojo dušo in jo daje ljudem, ki jo plačujejo Kolmanu. Občutil je najčistejšo srečo. Srečo umetnika.

Stari Kolman je umrl. Njegov sin, s podolgovatim obrazom in z bradavico na licu, je prevzel kino. O počitnicah ga je razširil in ga bogato preuredil. Orkester. Cela vrsta godal. Irenej je bil zavzet, potrj. Le pri prvi predstavi sta bila z materjo sama. Toda, kakor se sliši ob jasnem vremenu iz dna valov glas potopljenega zvona, tako so se razločile njegove gosli iz vseh glasbil. Obraz se mu je razjasnil. Zdel se je samemu sebi kralj.

Deset let... Mati in sin sta verjela, da bosta igrala do smrti. Nekega dne bo klavir utihnil, ostale bodo gosli. Nato bodo utihnile tudi gosli... Nekoč je udarila med občinstvo vest, da so izumili glasni film. Nekaj čudovitega, a obenem strašnega. Večini članov orkestra je bila glasba postranski zaslužek. Ti so se smehljali. V Ireneju se je vse uprlo. Pokojnina za krajšo nogo in pokvarjeno roko se mu je rogajoče režala v obraz.

»Tudi ko so izumili avto, so mislili, da je konec voznikov.«

Mati je držala trudne roke na kolenih in molčala. Gledala je v sina, ki so mu bili lasje napol osiveli. V obraz so se mu bile zarezale drobne, a goste gube. Le iz oči mu je gorelo kot nekdanj.

»Izumili so fotografijo in so verjeli, da ne bo več slik...« Irenej je držal roke na goslih. Pritiskal jih je, kakor da jih hoče zlomiti. »Godba, šumi, besede, ki so jih baje izumili, bodo prav tako mrtva snov kot film. Kako naj mrtva snov vdahne mrtvi snovi dušo? Ljudje bodo bežali iz kina...«

Nihče mu ni odgovoril. Mati je molčala... Šele tistega dne, ko ji je mladi Kolman naštel zadnjo vsoto na mizo in ji ponudil prosto vstopnico za glasni film, je raztrgala listek in v srdcu odprla usta:

»Osem in dvajset let sem igrala, nikoli več ne prestopim tega praga.«

Irenej je bil sklenil isto.

Ta odpor ni veljal samo kinu Edison, ampak vsem kinematografom sveta. Glasnemu filmu. Izviral je iz neopredeljenega občutka njihove notranjosti. Premaganec ne more gledati zmagovalca, ki se mu roga v obraz.

Dolgo sta držala besedo. Mati je počivala, gledala zamišljena predse. Vsak dan proti večeru je postala nemirna. Menila je, da se mora napraviti in oditi. Hodila je nekaj časa od vrat do okna, nato je znova sedla. Nemir je bil premagan.

Irenej je iskal službe. Zvečer je vzel gosli in zaigral. Svojo prvo pesem, ob kateri sta se bila nekoč razjokala. Pred njune duševne oči so na perotih priplavali davni dnevi. Kdaj je bilo to? Pred petnajstimi, pred dvajsetimi leti? Materi so vselej zažarele oči. Premikala je prste, kakor da ji plavajo po tipkah.

»Tako kot nama, se je zgodilo tvojemu očetu. Približno tako...«

Irenej je molčal. Zdaj mu je bilo znano, da je bil oče svojega propada v veliki meri sam kriv. Mati mu je hotela ohraniti otroško vero mladosti, čist spomin na roditelje.

Z ulic so prihajali glasovi o glasnem filmu. »Da, lepo je pela... Slišati je bilo celo šum vode, lajanje psov...« Lajanje psov? Kakor da bi bilo to kaj takega. Drugi glas: »Padec filmske umetnosti. Nikoli več...« Mati in sin sta se objela, kakor da sta se našla v novi radosti. Morda sta pričakovala, da pridejo, jima porečejo: »Vrnita se! Rešita naše duše!«

Nekega dne se je Irenej prismejal domov: »Mati, Chaplin je proti zvočnemu filmu.«

»Ah, saj sem vedela. Krasen deček!« In se je zamislila: »Ali ne igrajo več nemih filmov? Nekateri so bili krasni.«

»Da,« je Irenej stisnil zobe. »Spremljajo jih z godbo iz drugih filmov. Jazz-band! Nagnusno!« In se je histerično zasmel.

Mati se je samo smehljala. Bila je shujšala. Smrt ji je gledala iz oči. Njene zadnje ure je sladila topla zavest, da brez njenih, po mračno-razsvetljenih tipkah trepetajočih rok propada filmska umetnost.

In vendar ni do dna verjela. Ni bila prepričana. Glasovi so si ugovarjali. V dnu duše je ostajal dvom, ki je huje glodal nego bolezen. Na tihem sta si želela mati in sin, da bi slišala novo čudo ali sramoto na lastna ušesa. Tega si nista priznala. Drug pred drugim sta se sramovala. Sklep, ki sta ga bila naredila. Ponos. Bala sta se tudi končnega in popolnega poraza. Laže je živeti v varljivih sanjah. Toda ob misli, da bosta morda njuni duši slavili zmago-slavje nad nasprotnikom, jima je nemirno drhtelo srce.

Mati se ni mogla več premagovati. »Pojdiva!« Sin se je zdrznil. »Pojdiva! Ti boš še živel, a jaz bom kmalu umrla. Pred smrtjo...«

Solze so se ji udrle po licih.

Tako sta sedela v temnem kotu in čakala.

Kdaj bo zabrnal zvonec nad njunima glavama?

Nenadoma: drink, drink... Zganila sta se kot pod udarcem. Vrata so se zaprla. Medli luči sta ugasnili. V gostem mraku so zatonile glave ljudi, kot da so jih zagrnili valovi. Brnenje. Stožec svetlobe, ki je vrgel na platno prvo sliko. Črke, črke, okraski. Od nekod se je rodil zamolkel, vsiljiv glas. Nekaka godba. Zdelo se je, da prihaja iz nerazločne daljave, se trga v ovirah, se koplje iz čudnih, nejasnih šumov in bi se rada prebudila v življenje. Ta godba se je zdela daljna, daljna, a vendar blizu, da je divje tolklo na ušesa. Njeno bistvo: nekaj kovinskega, iz čudovitega mehanizma porojenega.

Ireneja je bilo objelo čudno občutje. Zmaga ali poraz? Ni utegnil odločiti. Tisto novo, prihajajoče zahrbtno iz nekega nič, ga je bilo v prvem trenutku

omamilo, da ni mogel misliti. Zdelo se mu je, da ne vidi slike na platnu. Vsa njegova pozornost je bila posvečena poslušanju. Kadarkoli je gledal film, ne da bi igral na gosli, se mu je zdelo, da ne sliši spremljajoče godbe. Nezavestno je prihajala vanj, kakor da poteka iz podob na platnu. Tako je duša nerazdružna s človekom, s katerim govorimo. Tedaj pa se mu je nenadoma razodelo, da živita slika in nova spremljajoča jo godba sama zase, si trpko ugovarjata in se izključujeta. Le zdaj zdaj sta se združili, kakor da se je med njima vžgala iskra ljubezni. Za hip. Nova vrzel. Brezno, iz katerega je dihala nekaj kovinsko mrzlega. Dvoje mrtvih snovi, ki sta zaman poizkušali, da bi oživili druga drugo. Dvoje mrtvih trupel se je trudilo z divjim naporom, da bi dala drugo drugemu dušo, ki je nista imela.

Da, Irenej se je smehljaj. Polagoma, kaplja za kapljo, je prihajalo spoznanje vanj. Irenej se je smehljaj. Nekaj neizrečeno sladkega je objelo njegovo srce. Naslonil se je na prednje stolice. Ves se je predal uživanju škodoželjnosti. V njegovem telesu se je porajal smeh. Občutek zmagoslavja mu je trepetal v slednjem živcu. Lasje so mu padli na čelo, ni si jih popravil. Z očmi je poizkušal prodreti skozi mrak, da bi videl obraze ljudi. Ali ne čutijo istega kot on? Ali jih še vedno zamamlja novost?

Ozrl se je po materi. Slonela je v kotu. Roke je imela sklenjene, glavo je opirala na zid. Usta so ji bila rahlo odprta. Prav tako njene oči. V mraku se je zdela bolj bleda nego prej. Poslušala je vsa, s slednjim vlakencem svojega telesa. Nič notranjega zadovoljstva, nič smeha. Prej neko razočaranje.

Ireneja je zbudilo. Ali sta ga radi odpora prevarila oko in duša? Morda se mati še ni prebudila iz prve omame.

»Kako se vam zdi?«

»Počakaj!«

Svojo suho roko je rahlo položila na njegovo. Njene oči se niso zganile. Ali je še vedno iskala nekega soglasja med godbo in igro?

Skozi gorsko sotesko je bežal vlak. Hropel je, hrumul, njegov glas je divje odmeval od skal. V globini šumeča voda. Nato vodopad. Med šumom in sliko se je vžgala nova iskra, ju združila za hip. Da, nekaj elementarnega, v sredino mozga pretresujočega je bilo v tem... Ireneju je izginil smeh iz telesa. Občutil je mrzlico. Ali je izgubljen? Požrl je grenko slino.

Nova slika. Deklica s cvetico v lasih je zapela. Odpirala je usta, kot bi igrala pantomimo. Močan, oster glas je prihajal iz neznane globine, z jeklenimi prsti je trgal iluzijo. Irenej je pomislil: »Če bi odprl usta zaljubljeni parček na lepaku, bi se morda vsi čudili, a nihče ne bi našel lepote v tem. Tu pa se divijo...« V njegovem telesu se je znova naselil smeh. Ni prenehal.

V drugo se je ozrl po materi. Da, zdaj je igral tudi nji nasmeh na obrazu. Oživil je njene trudne, bolesterne poteze. Irenej je poiskal njeno roko in jo v radosti stisnil.

Prizor ljubezni. Dva zaljubljenca med rožami. Irenej je le za trenutek poslušal spremljajočo godbo. Njegova duša je splavala daleč proč. Zdelo se mu je, da nenadoma stoji ob klavirju, pritiska gosli pod brado in igra. Celó

roko je bil nehote dvignil. Pesem, s katero je spremljal ljubavne prizore, je znal na pamet. Prešla mu je bila v meso in kri. Kakor da se davni prizori porajajo v njegovi notranjosti in mu prihajajo na ušesa. Gosli so zavriskale od strasti, nato so se glasovi prelili v božanje, v šepetanje, v zatrjevanje večne ljubezni... Minute sreče, trenutki omame. Razočaranje: dekle stoji osamljeno in strmi v daljavo... Gosli so jokale, tožile. Nenadoma, kakor da so strune v bolečini popokale. Tako se stre človeško srce... Slika na platnu je dobila dušo.

Luči so se vžgale. Vrata so se odprla. Novi ljudje so se usuli na sedeže. Šepet. Mati je gledala Ireneja, kakor da pomiluje njega in samo sebe. Blesk rahle prepadenosti v zenicah. Razumela ga je.

»Ljudje se ne zmenijo za to, oni ne razumejo...«

Ne besede, njihov zvok je obsegel vso tragiko njene duše. Irenej je molčal. Roka, ki jo je bil oslonil na stolico, mu je trepetala.

»Mati, ali vam je slabo? Ali naj odideva domov?«

»Ne. Ostaniva!«

Gospé Klari so stale drobne kapljice na obrazu. Biseri smrti. Da, bilo je zadosti. Za vse dni. Ni marala oditi sredi predstave, ker se je sramovala. Tudi ni imela moči, da bi se dvignila.

Zvonec je zabrnal, dvorano je objel mrak.

Iz matere se je izvil globok, pretresujoč vzdih, zaglušila ga je godba.

Bar. Plesoči pari. Poskočna godba. Zamorci, jazz-band. Amerika, Amerika, Amerika. Kabaret. Vrsta pol golih, našemurjenih plesalk. Ples petelinov in putk, živalske kretnje. Petje, petje. V bobnečem glasu je bilo nekaj spolzkega. Evropa ne razume. Šum občinstva. Ploskanje, nerazločne besede. Strahoten glas nekoga, ki kliče svojo hčer. Rezgetajoči smeh, histerični krik. Godba, godba, prihajajoča iz neznanega, rastoča sama iz sebe, rogajoča se gospodarju, ki bi mu morala služiti... Smrt neke deklice. Kri okoli ust, blaženost na obrazu. Glasovi, ki so hoteli izraziti varane upe umirajoče duše. Bitje zvonov, bučanje cerkvenih orgel. Nesoglasje mrtve snovi, nikjer nesoglasja med življenjem in smrtjo.

Irenej se ni več smehljal. Neumljiva srd in žalost sta prihajala vanj.

»Mati, kako bi midva spremljala ta prizor?«

In znova se mu je zdelo, da stoji ob klavirju in drži gosli v rokah. Tudi materini prsti so zatrepotali na kolenih, kakor da plavajo na belih tipkah. Zanju je nenadoma ugasnilo tisto bučanje, petje zvonov. Oglasil se je orkester. Iz vseh glasbil so se izvili glasovi klavirja in gosli, plaval na perotih njunih duš, se združili s prizorom na platnu. Nista čutila več teles. Kolikokrat sta se ob godbi tako opajala, da so jima pritekale solze na lica! Ko so se vžgale luči, se nista upala pogledati drug drugemu v obraz.

Prizor je ugasnil. Vse je ugasnilo in se potopilo nekam v praznino. Vžgale so se luči. Novi ljudje. Nekateri so se dvigali in odhajali. Irenej je jokal. Ali ga je bilo premagalo? Vse to je bilo tako bedno, beraško. Le on je bil bogat, potolažen v srcu. Zdaj bosta z materjo odšla domov. Od ust pritrngani denar sta bila dala, da sta potrdila zmagoslavno zavest... Kaj jima bo to koristilo?

Mati je imela še vedno isti nasmeh na obrazu. Pridružil se mu je izraz neke blaženosti. Tudi nji so tekle solze po licih. Oslonjena je bila na mrzlo steno. Roke so ji ko mrtve počivale v naročju. Njen obraz je bil ko okamenel. Rahlo zaprte, osteklenele oči. Ni zrla na sina. Njene zenice so bile uprte na platno, kakor da opazuje prizore svoje duše.

»Pojdiva!«

Pogledala ga je začudena. Kakor da se je pravkar prebudila. Ustnice so se ji premaknile. Žeja? Hotela se je dvigniti, a je znova obsedela. Ni imela besede.

»Ali morda mislite...«

Ireneju je skoraj jokajoče trepetala beseda.

»Ne, ne. Mislila sem, kako sem nekoč... celih osem in dvajset...«

Ni končala. Nenadoma je omahnila njena glava. Roko si je dela na čelo... Šele v tistem hipu je Irenej razumel njen izpremenjeni izraz. In on je mislil na ta prekleti... Nagnil se je do nje.

»Ali naj vam grem po vode?«

»Ne. Saj mi bo kmalu boljje.«

Njena roka je blodeče iskala njegove. Odprla je oči. A bilo je videti, da gleda mimo njega. Tema, tema, v kateri so se vžigali le posamezni svetlobni trakovi.

»Pojdiva na zrak! Ali morete hoditi?«

»Ne še, ne še. Tema se mi je bila naredila. Že vidim medle luči...«

Trenutki, trenutki. Irenej je z grozo strmela na mater. Ni imel moči, da bi se dvignil in ji hitel po pomoč. Tega ona tudi ni marala. Postala je bila bleda, bleda. Smrt. Nekateri ljudje so se ozirali po nji. Irenej jih je zasovražil.

Ugasnile so luči. Nova predstava... »Počakajva!« je dahnila mati. Lica je naslonila na mrzlo steno. Zdelo se ji je, da iz ledenega hlada prihaja novo življenje vanjo... Irenej je gledal v mrak. Ni videl slik, ni slišal godbe. Vse je plavalo mimo njega. Nekaj zamolklega, mrzlemu strahu podobnega je prihajalo vanj in ga motilo. Zdaj zdaj se je ozrl po materi. Zdela se mu je ko duh. Kakor takrat, ko je sedela ob medli luči pri klavirju. Obšla ga je misel: ali je umrla? Zgrabil jo je za roko in jo je stresel.

»Mati, kaj vam je?«

Mati se je zganila in odprla oči. Čuden nasmeh ji je zaigral na ustnicah.

Plešasti gospod, ki je sedel pred njima, se je bil ozrl: »Pst!« Irenej je sovražil v tistem trenutku vse. Občinstvo, slike na platnu, kričečo, kovinsko godbo. Dvignil bi se bil in zavpil: »Nehajte! Nehajte! Tu je mati, ki umira...«

Mučne minute. Ireneju so se zdele ure. Od nestrpnosti so mu goreli živci. Mrzel pot mu je oblival telo. Krčilo se mu je srce.

Luči so zagorele.

Mati se je dvignila. Bilo je videti, da je zbrala poslednje moči.

»Oprite se name!«

»Ne, ne.«

Ne vzbujati pozornosti. Hotela je biti nevidna. Videla je, slišala je. Osem

in dvajset let. Svet bo živel dalje. Ona je odigrala. Spustite zastor! Samo še nekaj minut, da pride na prosto, domov. Nato: spustite zastor! Prižgite sveče!

Šla je pred sinom. Njena roka se je otipavala med stolicami. Zdaj zdaj je imela občutek, da se bo zgrudila. Znova se je vzravnala. Z vsemi silami. Ne več njeno telo, njena volja jo je držala pokonci. Dalje, dalje... Vrata so bila odprta. Zunaj so luči, zimski večer.

Izstopila sta. Objel ju je hlad. Mati se je oprla na steno poslopja. Zamizala je za trenutek.

»Pustite, da vas vodim.«

»Ne. Saj je dobro. Samo... da pridem domov...«

Visoko vzravnana je šla po škripajočem pesku. Noge so se ji zapletale. Zdelo se ji je, da plava v vedno gostejšem mraku, a ona hoče v luč, v luč... Ob glavnih vratih je postala, kakor da si hoče še enkrat ogledati slike. Mimo so hiteli ljudje. Pod pisanim lepakom je brnel zvonec. Enakomerno, mozeg pretresujoče. Gospa Klara je dvignila roko in skrčila prste, kakor da hoče zgrabiti enega izmed igralcev na sliki. Ustnice so se ji napele. Oči so pogledale v mrtvo točko.

»Mati!« je vzkliknil Irenej.

Brez moči se mu je zgrudila v naročje.

V tistem trenutku se je porodil med pisanimi slikami presunljiv krik, prevpil zvonec in planil na šumečo ulico.

Od vseh strani so se stekali ljudje.

Nad mestom se je spenjalo nebo kakor streha velikega cirkusa. Luči. Godba, godba. Klovni, plesalke na vrvi. Sami igralci, nobenega gledalca. Komedija življenja se nadaljuje.

STIL V ZGODOVINI GLASBE

STANKO VURNIK

UVOD

Glasbene kakor tudi vse ostale umetnine je mogoče obravnavati in razumevati v bistvu z dveh vidikov. Na eni strani je mogoče, da obravnavamo kako skladbo samo toliko, kolikor je ta sistematično določljiv tvor, ki vsebuje svoje posebne formalne, snovne, vsebinske sestavine in svoj posebni estetski in stilni značaj ne glede na to, da je skladba obenem tudi še neko posebno zgodovinsko dejstvo, ki je nastalo v tako in tako usmerjeni dobi, od katere je prejelo časovni pečat in ostale individualne značilnosti. Na drugi strani pa je zopet mogoče, da gledamo skladbo zlasti z očmi zgodovinarja, ki hoče obravnavati na njej ravno njene pravkar omenjene zgodovinske poteze. Stroge razlike med obema načinoma obravnavanja umetnin ni, zakaj na eni strani je neka sistematika umetnosti možna le tedaj, če vpoštevata bistvene lastnosti vsake skladbe v zgodovinskem razvoju in se torej nujno mora naslanjati na zgodovinsko